

Д.НАЦАГДОРЖИЙН “ХУУЧИН ХҮҮ” ӨГҮҮЛЛЭГИЙН ОРОС ОРЧУУЛГУУДЫГ ӨНГӨЦ ШИНЖИХҮЙ ДОР...

С.Эрдэнэмаам⁴²

Хураангуй: Орчин цагийн Монголын уран зохиолоос орос хэлэнд орчуулж эхэлсэн үе, нэн ялангуяа Д.Нацагдоржийн бүтээлүүдээс, тэр тусмаа алдарт “Хуучин хүү” өгүүллэгийн эхэн болон хожуу үеийн зарим орос орчуулгыг харьцуулан шинжилж, утга агуулга, хэл найруулга нь эхтэйгээ хэрхэн таарч тохирч байгаа байдалд дүн шинжилгээ хийж, өөрийн байр суурийг илэрхийлэх зорилгоор энэхүү шүүмж-өгүүллэгийг тэрлэв. Ингэхдээ тэдгээр орчуулгын үнэ цэнийг бууруулах зорилго өчүүхэн ч үгүй бөгөөд, харин монгол хэлний тансаг яруу аялгуу, ахуй соёлын хосгүй нандин өв соёлыг өөр хэлэнд орчуулах ажил нэн хариуцлагатай, зарим тохиолдолд бараг боломжгүй зүйл юм гэдгийг цухас дурдах гэснээ цохон тэмдэглэсүү.

Түлхүүр үг: нүүдэлчин ахуй, шалдар булдар, ороо бусгаа, элстэй шанд, буттай цайдам

УДИРТГАЛ

Монголын орчин цагийн уран зохиолыг орос хэлнээ хөрвүүлсэн түүхийг тоймлон үзвэл “Танин мэдэхүйн үе” (XIX зууны төгсгөл – XX зууны эхэн) болон “Алтан үе” (XX зууны дунд үе) гэсэн үндсэн хоёр шаглалд хувааж болох юм. Энэхүү соёлын буянтай үйлс нь анх шинжлэх ухааны экспедиц, угсаатны зүйн судалгааны дагалдах бүтээгдэхүүн болж эхэлсэн түүхтэй ажээ. Нэрт монголч эрдэмтэн Г.Н. Потанин, А.М. Позднеев нар монгол ардын аман зохиол, туульс, домгийг анхлан орос хэлнээ буулгасан нь дэлхий дахинд “Монгол” хэмээх өвөрмөц сэтгэлгээтэй ард түмнийг таниулах анхны алхам болсон байна. Ялангуяа 1923 онд Б.Я. Владимирцов “Монгол-Ойрадын баатарлаг туульс”-ыг хэвлүүлсэн нь Европын уншигчдад монгол хэлний дүрслэх ур чадвар, баялаг санг гайхуулсан түүхэн үйл явдал байв.

Харин 1921 оны Ардын хувьсгалын дараа Монголын шинэ үеийн уран зохиол цэцэглэн хөгжихөд Оросын орчуулагчид соёлын “хөтөч” болон ажилласан тэрхүү цаг үеийг бид “Алтан үе” хэмээн нэрийдэж байна. Чухам энэ үед шинэ уран зохиолыг үндэслэгч их зохиолч Д.Нацагдоржийн бүтээлүүдийг Л. Сейфуллина, П. Скосырев, А.Твардовский, А. Михайлов, Г.Михайлов, Л.Герасимович, П.Кассьяненко, И.Сельвинский, Н.Тихонов зэрэг гарамгай зохиолч, орчуулагчид барьж авсан юм. Тэд зөвхөн агуулгыг дамжуулаад зогсохгүй, Д.Нацагдоржийн хэлний өвөрмөц хэмнэл, монгол ахуйн гүн ухааныг орос хэлний баялаг сангаар дамжуулан илэрхийлэхийг зорьж байжээ.

Ийнхүү монгол уран зохиолын дээжис орос хэлээр хэвлэгдэн гарснаар дараах гурван том ач холбогдлыг авчирсан гэж үзэж болох юм. Үүнд:

а/. Орос хэл нь тухайн цаг үед дэлхийн гол хэлнүүдийн нэг байсан тул монгол зохиолчдын бүтээл түүгээр дамжин бусад олон хэлэнд орчуулагдах “гүүр”-тэй болж, дэлхийн тавцанд гарах эхлэл тавигдсан;

⁴² Доктор, профессор, МУБИС

б/.Нүүдэлчин ахуйн “шалдар булдар”, “ороо бусгаа” мэдрэмжийг суурин иргэншлийн хэлээр тайлбарлаж өгснөөр өөр өөр соёлтой ард түмнүүдийг сэтгэл зүйн хувьд ойртуулж, “сэтгэлгээний эв нэгдэл”-д хөтөлсөн;

в/. И.Сельвинский, Н.Тихонов зэрэг оросын сод найрагчид монгол зохиолуудыг уран сайхны өндөр түвшинд “дахин амилуулсан” нь манай уран зохиолын чансааг олон улсад хүлээн зөвшөөрүүлсэн юм.

Гэвч өнөөгийн өндөрлөгөөс харахад, тухайн ард түмний өвөрмөц соёл, тансаг яруу хэл найруулгыг өөр хэлэнд бүрэн гүйцэд хөрвүүлнэ гэдэг туйлын хүнд сорилт болох нь ажиглагдаж байна. Соёл гэдэг нь тухайн ард түмний амьдралын өвөрмөц хэв маяг бөгөөд, тэрхүү хэв маягийг илэрхийлэгч өвөрмөц үг хэллэгийг орчуулагч хүн өөр хэлэнд хөрвүүлэхдээ соёлын гүн зөрчилтэй тулгардаг хэмээн Их Британийн нэрт онолч Питер Ньюмарк онцлон тэмдэглэсэн байдаг [Newmark, 1988, p. 94].

Зохиолчийн өвөрмөц найруулга, үг сонголтын цаана нуугдах нарийн нандин утга, торгон мэдрэмжийг дамжуулах нь “бараг боломжгүй” зүйл гэдгийг Д.Нацагдоржийн “Хуучин хүү” өгүүллэгийн хэд хэдэн орчуулгыг тулган шинжлэх явцад харж болно. Энэхүү шинжилгээ нь агуу орчуулагчдын нөр их хөдөлмөрийг үгүйсгэж буй хэрэг бус, харин хэл хоорондын соёлын шилжилт, утгын алдагдал болон “орчуулагдашгүй” өнгө аясыг илрүүлэн гаргахад чиглэсэн болно. Энэ дашрамд, Оросын нэрт эрдэмтэн В.Н. Комиссаров тухайн ард түмний ахуй, соёлыг илэрхийлэгч “дүйцэлгүй үг хэллэг”-ийг орчуулахдаа зөвхөн үгийн утгыг бус, түүний цаана нуугдах “соёлын мэдээлэл” (cultural background)-ийг дамжуулах нь хамгийн чухал болохыг сануулсан байдаг билээ [Комиссаров, 1990, с. 148]. Энэхүү санааг Д.Нацагдоржийн “Хуучин хүү” өгүүллэгийн эхэн (1936-1956) болон хожуу (1960-1980) үеийн орчуулагчдын зарим орчуулгын жишээн дээр авч үзье:

Д.Нацагдорж	Л. Сейфуллина	П. Скосырев	А. Твардовскийн редакторласан хувилбар
Хөдөөгийн байдал шалдар булдар, цагийн улирал ороо бусгаа, элстэй шанд, буттай цайдмыг дагаж, хааяа нэг хар гэрээс утаа суунаглана.	Жизнь в степи уныла и однообразна. Времена года сменяют друг друга, погода непостоянна. Вдоль песчаных солончаков и кустарников кое-где вьется дымок над черной юртой.	Скудна и убога жизнь в степи. Времена года сменяются непостоянно. Вдоль песчаных распадков и заросших кустарником лощин лишь изредка вьется дымок над бедной черной юртой.	Жизнь в степи скудна и однообразна. Времена года сменяют друг друга в вечном круговороте. Среди песчаных лощин и скудных зарослей лишь изредка вьется дымок над одинокой черной юртой.

Өгүүллэгийн хамгийн эхний энэ өгүүлбэрийн эдгээр орчуулгыг ажиглахад, Л.Сейфуллина “шалдар булдар”-ыг зөвхөн эдийн засгийн “ядуу” гэсэн утгаар хязгаарлаж, их Нацагдоржийн хэлсэн тэр нэгэн “зохисгүй, эрээвэр хураавар” ахуйн дүр төрхийг гэсэн бол П.Скосырёв “шалдар булдар” гэдэг үгийг цэвэр нийгмийн эмгэнэл, ядуурал тал руу нь хэтэрхий хүндрүүлж буулгажээ. Нацагдоржийн “шалдар булдар” гэдэгт нэг тийм “олиггүй, замбараагүй, жижиг сажиг” гэсэн өнгө аяс байдаг болохоос биш, заавал “өрөвдөлтэй ядуу” (убогая) гэсэн утга голчилдоггүй билээ. Мөн тэрээр “ороо бусгаа” -г “сменяются непостоянно” гэсэн нь зохиогчийн энэхүү алдарт хэллэгийн эрчмийг бүрэн “унтраажээ” гэж хэлж болно, яагаад гэвэл “улирал солигдох” нь байгалийн жам тул “тогтворгүй солигдоно” гэдэг нь утга зүйн хувьд ч сул, дүрслэлийн хувьд ч “ороо бусгаа морь”

шиг догшин шинжгүй байна. Алдарт зохиолч А.Твардовский “шалдар булдар”-ыг “скудна и однообразна” гэжээ. Гэтэл “шалдар булдар” гэдэг бол “нэг хэвийн” гэсэн үг огт биш. Энэ бол эмх замбараагүй, олигтой юмгүй, эрээвэр хураавар байдлыг хэлж буй хэрэг. Твардовский “нэг хэвийн” гэж буулгаснаар их Нацагдоржийн хэлэх гэсэн “зохисгүй, жигд бус” гэх динамик санааг эсрэгээр нь хөдөлгөөнгүй, статик болгож орхисон байгаа нь утга зүйн томоохон “төөрөгдөл” юм. Мөн тэр бээр “цагийн улирал ороо бусгаа”-г “*Времена года сменяют друг друга в вечном круговороте*” гэж маш гоё, сонгодог өгүүлбэрээр орчуулжээ. Гэвч “ороо бусгаа” гэдэг үгэнд байгаа тэрхүү “эмнэг хангал, тааварлашгүй, догшин шинж”-ийг бүрэн номхруулж, “мөнхийн эргүүлэг” гэж буулгасан нь байгалийн зүй тогтол, амар амгалан тал руугаа хазайж, зохиогчийн тэрхүү нийгмийн “ороо бусгаа” байдлыг илэрхийлсэн түгшүүртэй зүйрлэлийг “номхотгоод” гэрийн тэжээвэр амьтан шиг “сүр сүлдгүй” болгочихжээ гэлтэй.

Түүгээр ч үл барам тэрээр орос хүний сэтгэлгээгээр “тал нутагт нэг гэр байх нь ганцаардал юм” гэж төсөөлөөд, “одинокая” (ганц бие) гэдэг үг нэмж хачирласан байна. Энэ нь зохиогчийн санаанд байхгүй “экзистенциал гуниг”-ийг хүчээр тулгаж, Нацагдоржийн бодит, “шалдар булдар” ахуйн зураглалыг романтик болгож өөрчилсөн хэрэг юм. Нэг үгээр хэлбэл, А. Твардовскийн редакторласан хувилбар нь орос хэлний найруулга зүйн хувьд төгс, сонсголонтой өгүүлбэр болсон боловч Нацагдоржийн “зэрлэг” бөгөөд “хурц” бичлэгийн хэв маягийг орос яруу найргийн сонгодог “жааз”-нд хүчээр оруулж хүлсэн байна. “Ороо бусгаа” цаг хугацааг “мөнхийн эргүүлэг” болгон номхотгосон нь нүүдэлчин сэтгэлгээний тэрхүү эрс тэс, тааварлашгүй мөн чанарыг унтрааж, орос уншигчийн тархинд “тайван, гунигтай” талын дүр төрхийг буулгажээ.

Харин хожуу үеийн алдарт орчуулагч Г.Михайлов энэ өгүүлбэрийг “*Облик степи захудалый, круговращение времён года непостоянно...*” хэмээн орчуулжээ. Энд “захудалый” (хоцрогдмол) гэж буулгаснаар “шалдар булдар”-ын нийгмийн утгыг Твардовскийн “нэг хэвийн” гэх утгаас хавьгүй илүү гаргаж иржээ. Мөн нэрт орчуулагч эрдэмтэн Л. Герасимович “*Вид степи невзрачен, смена времён года сумбурна...*” хэмээжээ. “Сумбурна” (эмх замбараагүй, будилаантай) гэдэг үг бол “ороо бусгаа” гэдэг монгол үгний тэрхүү тааварлашгүй, догшин шинжийг орос хэлээр хамгийн дөхөж буулгасан эрдэмтэн хүний ололт хэмээн үзэж болохоор байгаа юм.

Хэдийгээр Л.Герасимович, Г.Михайлов нар “шалдар булдар”, “ороо бусгаа” гэх үгсийн утга зүйн нарийн холбоосыг орос хэлнээ шинжлэх ухаанч түвшинд гаргаж ирсэн ч, Нацагдоржийн хэрэглэсэн “ороо бусгаа” (морь) гэх нүүдэлчдийн ахуй соёлын гүн зүйрлэлийг дүрслэлийн хувьд бүрэн гүйцэд “амилуулж” чадаагүй мэт санагдана. Иймээс эх зохиолын дотоод эрчим, “эмнэг хангал” мөн чанарыг хадгалахын тулд дараах хувилбарыг санал болгож байна:

Вид степи неказист, а смена времён года необузданна... лишь изредка вьётся дымок над закоптелой юртой.

Санал болгож буй энэхүү хувилбараа тайлбарлавал:

а/. Өмнөх орчуулагчид “уныла” (гунигтай), “скудна” (ядуу зүдүү) гэх мэт үгс хэрэглэсэн нь хэтэрхий нэг талыг барьсан хэрэг байв. Бид яагаад “неказист” гэдэг үгийг авсан бэ гэвэл, монгол хэлний “шалдар булдар” гэдэг нь харахад нүдэнд тусах зүйлгүй, өнгө зүсгүй, эмх замбараагүй гэсэн утгыг агуулдаг. Орос хэлний “неказист” гэдэг үг нь “харахад гавьтай зүйлгүй ч, цаанаа нэг утга учиртай, эгэл жирийн” гэсэн өнгийг илэрхийлдэг. Энэ нь Нацагдоржийн хэлэх гэсэн “хөдөөгийн байдал нэг л олиггүй” гэх мэдрэмжийг нийгмийн ядуурал руу хэт хазайлгахгүйгээр, бодитойгоор буулгаж байна хэмээн үзсэнийх билээ.

б/. “Ороо бусгаа”-г яагаад “необузданна”-гаар орчуулсан нь дээр гэж үзсэн бэ гэвэл, дээрх орчуулагчид “непостоянна” (тогтворгүй) гэдэг нь цаг агаарын мэдээ мэт дэндүү хуурай хөндий сонсогдож байсных билээ. “Ороо бусгаа” гэдэг үг нь өөрөө “ороо морь” гэдэг утгаас гаралтай, номхроогүй, зэрлэг, догшин шинжийг агуулдаг. Орос хэлний “необузданна” (номхоршгүй, хазаарлагдашгүй) гэдэг үг нь яг энэ “эмнэг” шинжийг гаргаж ирнэ. Энэ нь байгаль дэлхий өөрөө

хэзээ ч хүний хүслээр байдаггүй, догшин, эрчимтэй гэдгийг харуулж, Нацагдоржийн хэрэглэсэн динамик дүрслэлийг амилуулж байгаа хэрэг билээ.

в/. Дээрх орчуулагчид “черная юрта” (хар гэр) гэж шууд үгчилсэн нь орос уншигчдад “хар өнгөтэй гэр” гэж ойлгогдоход хүргэнэ. Гэтэл монгол хэлэнд “хар гэр” гэдэг нь утаанд идэгдсэн, хуучирсан гэсэн ахуйн утгатай. Иймд бид “закоптелая” гэсэн үгийг оноолоо, яагаад гэвэл энэ үг нь “утаа тортог болсон, хөө хуяг суусан” гэсэн утгатай. Энэ нь “хар гэрээс утаа суунаглана” гэсэн дүрслэлийг орос хүний тархинд “өнгө” биш, харин “үнэр, амьдрал, хуучирсан байдал” болгож буулгах хамгийн оновчтой хувилбар хэмээн үзсэн болно.

Одоо өгүүллэгийн хоёр дахь догол мөрийн орчуулгыг харьцуулан үзэцгээе:

Д.Нацагдорж	Л. Сейфуллина	П. Скосырев	А. Твардовский
Дөрвөн зүг цэв цэлийн уйтгартай, цагаан униар тунана. Зуны лүгхийм халуун эсгий гэрийг шарж, малчин хүний сэтгэлийг бухимдуулна.	На все четыре стороны — пустота и тишина, стоит белесый марев. Душный зной лета накаляет войлочную юрту, угнетая душу скотовода.	На все четыре стороны — унылая пустота, подернутая белым маревом. Изнуряющий зной лета накаляет войлок, томя душу степняка.	На все четыре стороны — безмолвная пустота в белесом мареве. Душный летний зной накаляет войлок, томя душу арарата.

Байгалийн дүр төрхөөс хүний сэтгэл зүй рүү шилжиж байгаа энэхүү догол мөрийн орчуулгуудыг харьцуулан үзэхэд, Сейфуллина “цэв цэлийн” гэхийг “пустота и тишина” (хоосон бөгөөд нам гүм), Твардовский “безмолвная пустота” (аниргүй хоосон) гэж буулгажээ. Гэтэл “цэв цэлийн” гэдэгт зөвхөн аниргүй байдал биш, харин нэгэн хэвийн үргэлжилсэн, уйтгартай орон зайн далайц байгаа хэмээн ойлгож болно. П.Скосырев “унылая пустота” (уйтгартай хоосон) гэсэн нь “уйтгартай” гэдэг санааг нь гаргасан боловч, “цэв цэлийн” гэдэг дүрслэлийн хүчийг дутуу илэрхийлжээ. Харин Твардовский “безмолвная” гэсэн нь тэрхүү хөдөлгөөнгүй, царцсан мэт байдлыг гаргахад дөхсөн байна гэж үзэж болохоор байна.

“Зуны лүгхийм халуун” гэсэн санааг орчуулсны хувьд, “лүгхийм” гэдэг бол зөвхөн халууныг биш, харин агааргүй, хүнд, дээрээс дарсан, бүгчим халууныг хэлдэг нүүдэлчдийн соёлыг илтгэдэг өвөрмөц үг. Сейфуллина, Твардовский нар “душный зной” (бүгчим халуун) гэсэн нь орос хэлэнд ихэвчлэн хот суурин, эсвэл чийглэг газар тохиолддог халууныг хэлдэг үг юм. Скосырев “изнуряющий зной” (тамирдуулам халуун) гэсэн нь арай илүү хүчтэй боловч “лүгхийм” гэдэг үгэнд байх тэрхүү “хүнд, доошоо дарамталсан” мэдрэмжийг бүрэн илэрхийлж чадахгүй байна. Бидний бодлоор бол энэ хэсэгт, орос хэлний “тнёт” (дарамт) эсвэл, “тяжёлый зной” гэдэг утгыг агуулсан “палящий, тягучий зной” гэвэл илүү дөхөх мэт.

Дээрх орчуулагчид бүгдээрээ “... эсгий гэрийг шарж ...” гэхийг "накаляет" (халаах, улайсгах) гэжээ. Энэ нь техникийн хувьд зөв боловч “шарах” гэдэг үгэнд байгаа тэрхүү гал дээр мах шарах мэт, амьд организмыг төөнөж буй тэрхүү “харгис” утгыг жаахан зөөлрүүлчихсэн мэт санагдана.

Мөн “... малчин хүний сэтгэлийг бухимдуулна” гэсэн төгсгөлийн энэ хэсэгт орчуулагчид нэлээд төөрөлджээ. Сейфуллина “угнетая” (дарлах, хавчих) гэсэн нь улс төрийн, эсвэл нийгмийн дарамт шиг сонсогдож байгаа бол, Твардовский, Скосырев нар “томя душу” (этгэл зовоох, шаналгах) гэсэн нь илүү романтик, хайр дурлалын шаналал шиг өнгө аястай болсон шиг санагдана.

Нацагдоржийн “Хуучин хүү”-д байгаль бол зөвхөн дэвсгэр зураглал төдий биш, харин хүнийг хааш нь ч гаргахгүй “бүгчимдүүлж” буй нийгмийн шоронгийн дүрслэл юм. Орос орчуулагчид үүнийг “байгалийн сайхан”, эсвэл “байгалийн хүнд нөхцөл” гэж анхдагч утгаар нь

хүлээж авсан тул “бухимдал” гэдэг үгийг зүгээр л “сэтгэл санаа тавгүйрхэх” (томить душу) төдийхнөөр буулгасан нь утгын алдагдалд хүргэсэн гэж үзэж болохоор байна.

Энэхүү хоёр өгүүлбэрийг зохиогчийн хэлэх гэсэн санаа, хэл найруулгын онцлогт илүү дөхүүлэх үүднээс бид дараах хувилбарыг санал болж байна:

“С четырёх сторон — бескрайняя, тоскливая ширь в белесом мареве. Тяжёлый зной лета палит войлочную юрту, нагоняя на душу скотовода безысходную досаду”.

Дээрх орчуулагчдынхаас юугаараа өөр, яагаад гэдгийг тайлбарлавал.

а/. “Цэв цэлийн уйтгартай” гэхийг “бескрайняя, тоскливая ширь” хэмээн авлаа. Учир нь өмнөх орчуулгад байсан “пустота” (хоосон чанар) гэдэг үг нь хэтэрхий “үхээнц”, юу ч байхгүй гэсэн утга руу хөтлөөд байх мэт. Гэтэл “цэлийх” гэдэг нь юу ч байхгүй биш, харин ч хязгааргүй үргэлжилсэн орон зайн далайц юм. Орос хэлний “ширь” гэдэг үг нь яг энэ уудам тал нутгийн цэлийсэн байдлыг илэрхийлэх агаад, “бескрайняя” (хязгааргүй) гэх тодотголтой нийлэхээрээ их Нацагдоржийн хэлсэн тэрхүү нүд алдам, нэгэн хэвийн уйтгарт дүр зургийг амьд болгож байгаа хэрэг хэмээн үзлээ.

б/. “... лүгхийм халуун... шарж” гэснийг “тяжёлый зной... палит” хэмээх саналтай. “Лүгхийм” гэдэг нь агаарын хөдөлгөөнгүй, хүнд, дээрээс дарах мэт халууныг хэлдэг. “Тяжёлый зной” (хүнд халуун) гэж буулгаснаар тэрхүү физик дарамтыг орос уншигчид мэдрүүлнэ хэмээн үзэв. Мөн “накаляет” (халаах) гэдэг нь техникийн үйл явц шиг сонсогддог бол “палит” (төөнөх, шарах) гэдэг үг нь их Нацагдоржийн “шарж” гэсэнтэй утга болон дүрслэлийн хувьд яг дүйх мэт. Энэ нь зөвхөн дулаан биш, харин амьд болгоныг “хөлс гаргаж, бачимдуулсан” тэрхүү “харгис” гэмээр халууныг илэрхийлнэ.

в/. “Бухимдуулна” гэснийг “нагоняя безысходную досаду” гэв. “Томить душу” (шаналгах) гэдэг нь дээр дурдсанчлан хэтэрхий “яруу найргийн” зөөлөн сонсогддог гэж дээр тэмдэглэсэн билээ. Их Нацагдоржийн “бухимдал” бол нийгмийн гацалт, өөрчлөгдөхгүй байгаа ахуйн эсрэг чиглэсэн дотоод бачимдал юм. “Безысходная досада” (гарцгүй бачимдал) гэдэг нь юу ч хийж чадахгүй байгаадаа өөртөө болон орчиндоо цухалдах тэрхүү гүнзгий мэдрэмжийг илэрхийлж, зохиолчийн “Хуучин хүү”-гээр дамжуулан хэлэх гэсэн далд санаа (нийгмийн шүүмжлэл)-г бүрэн гаргаж ирж байгаа хэрэг хэмээн үзлээ.

Өгүүллэгийн гурав дахь догол мөрийн орчуулгуудыг шинжлэн үзвэл:

Д.Нацагдорж	Л. Сейфуллина	П. Скосырев	А. Твардовский
Айлын хаяагаар үхрийн баас үргэлжилжээ. Үүгээр түүгээр хэдэн тугал оодгонон давхина.	Возле жилья тянутся кучи навоза, там и сям скачут телята.	Возле хаты тянутся кучи навоза, там и сям скачут телята.	Эту часть опустил почему-то.

Энд “Айлын хаяагаар...” гэснийг Сейфуллина “Возле жилья тянутся кучи навоза...” хэмээж, “жилье” (сууц) гэдэг ерөнхий нэр томъёо ашигласан нь нэг их хал балгүй сонголт боловч, нүүдэлчин ахуйн “гэр” гэдэг өнгө аясыг бага зэрэг бүдгэрүүлжээ. П.Скосырев “Возле хаты тянутся кучи навоза...” гэж буулгаад, “хата” гэдэг үг ашигласан нь их сонин байна. Энэ нь ихэвчлэн Украин, өмнөд Оросын тосгон, эсвэл шавар байшинг хэлдэг. Монгол гэрийг “хата” гэж буулгасан нь тухайн үеийн уншигчдад ойртуулах гэсэн оролдлого байж болох ч, ахуйн хувьд алдаатай сонголт болов уу. Харин Твардовский энэ хэсгийг орхисон нь найруулгын хэмнэл, эсвэл утга санааны хувьд “үхрийн баас”-ыг чухал биш гэж үзсэн байж болох юм. Гэвч энэ нь монгол ахуйн бодит дүр төрхийг гэсэн хэрэг хэмээн үзүүштэй.

Энэ хэсэгт орчуулагчид “үхрийн баас” (навоз) гэдэг үгнээс илүүтэй, “гэр” буюу “айлын хаяа” гэдгийг хэрхэн буулгах тал дээр ихээхэн төөрөлдсөн бололтой. Их зохиолч маань маш бодитой, нүдэнд харагдахуйц зураглан үзүүлсэн байхад Сейфуллина хэт ерөнхий, Скосырев

Оросын тосгоны ахуй руу “хүчээр” оруулсан (хата), харин Твардовский гоо зүйд нийцүүлэх үүднээс ч юм уу “цэвэрлэхсэн” байна. Энэ дашрамд тэмдэглэхэд, орчуулга гэдэг зөвхөн үг солих биш, соёлыг “гээвэрлэх” ажил гэдэг нь эндээс л харагдаж байна уу даа гэлтэй. Сүүлийн үеийн орчуулгуудад “гэр”-ийг шууд “ger”, эсвэл “yurt” гэж орчуулдаг болсон нь илүү оновчтой байж магадгүй юм. Орчуулагчдын гаргасан “хата” (байшин), эсвэл “навоз” (түүхий баас/ялгадас) гэх мэт үгс нь монгол ахуйн “аргал, хот айл, зэлний хаяа” гэсэн дулаан уур амьсгалыг арай л “хүйтэн” болгоод байна уу даа гэсэн бодол төрсөн учраас бид энэ хоёр өгүүлбэрийг дараах байдлаар орчуулбал агуулга, ахуй соёл, найруулгын хувьд илүү дөхөмтэй байж магадгүй хэмээн үзлээ:

“Вдоль границ стойбища тянутся гряды коровьего помета. Там и сям весело вскидывают хвосты телята”.

Яагаад ийнхүү өөрчилснөө тайлбарлавал:

а/. “Айлын хаяагаар ...” гэснийг “Вдоль границ стойбища ...” хэмээн оноов. Учир нь “стойбище” гэдэг үг нь “жилье” (орон сууц) гэснээс нүүдэлчин ахуйг (хот айл, бууц) хамаагүй илүү илэрхийлнэ. “...границ” гэдэг нь яг тэр хүрээ хязгаарыг буюу “хаяа”-г зааж байгаа билээ.

б/. “... баас үргэлжилжээ” гэснийг “тянутся гряды” гэлээ. Яагаад гэвэл “кучи” (овоолго) гэхээр нэг л бохир “харагдаад” байна. Харин “гряды” (эгнээ, нуруу) гэвэл нөгөө хаяагаар доторлосон, үргэлжилсэн байдлыг нь илүү уран гоёор харуулах болов уу хэмээн сэтгэв.

в/. “баас”-ыг “помет” гэдэг үгээр орчуулав. Учир нь “навоз” гэдэг үг орос хүнд шууд л өтөг бууц, бордоо гэсэн хүнд утгыг санагдуулдаг билээ. “Помет” гэвэл арай “цэвэрхэн” буюу байгалийн дүрслэл талдаа орох буй заа.

г/. “... оодгонон давхина” гэснийг “весело вскидывают хвосты” хэмээн дүйлгэх саналтай. Яагаад вэ гэвэл, “... скачут” (үсрэх) гэдэг үгэнд “оодгонох” гэдэг тэр монгол ахуйн аяс байхгүй. Орос хэлэнд тугал сүүлээ өргөж давхихыг “вскидывать хвост” гэдэг бөгөөд энэ нь яг “оодгонох”-той утга дүйх билээ.

Одоо өгүүлэгийнхээ дараагийн өгүүлбэрийн орчуулгыг харьцуулан харцгаая:

Д.Нацагдорж	Л. Сейфуллина	П. Скосырев	А. Твардовскийн редакторласан хувилбар
Хөлд орохоос аваад, үс цайхыг хүртэл нэг голыг өгсөн уруудан нүүж, нэг худгийг эргэн тойрон нутагласаар, энэхүү ертөнцийг эцэслэнэ.	С тех пор как начал ходить и до седых волос, человек кочует вверх и вниз по одной и той же реке, кружит вокруг одного и того же колодца и так заканчивает свой земной век.	С тех пор как встал на ноги и до тех пор, пока волосы не побелели, кочует человек вверх и вниз по одной и той же реке, кружит вокруг одного и того же колодца, пока не закончит свой земной путь.	С самого детства и до седых волос человек кочует вверх и вниз по одной и той же реке, кружит вокруг одного и того же колодца, так и заканчивая свой век.

а/. “Хөлд орохоос аваад...” гэхийг Сейфуллина “С тех пор как начал ходить” хэмээн орчуулсан нь үйл хөдөлгөөнийг заасан тул утга нь зөв боловч, монгол хэлний “хөлд орох” гэдэг тэрхүү хүүхэд бие дааж, амьдралд хөл тавьж буй “соёлын зураглал”-ыг арай бүдгэрүүлсэн санагдана. Энэхүү өгүүлбэрийн эхлэлийг Скосырев “С тех пор как встал на ноги” гэсэн нь “хөлд орох” гэдгийг орос хэлний хэлцээр хамгийн оновчтой буулгасан хувилбар бөгөөд “хүн болох, хөл дээрээ зогсох” гэсэн утгыг давхар агуулж байна. Харин Твардовский “С самого детства” хэмээн

буулгасан нь агуулгыг хэт ерөнхийлж, “насны үе”-ээр сольсон нь Нацагдоржийн хэрэглэсэн “хөлд орох - үс цайх” гэсэн физик, дүрслэлийн эрс тэс ялгаа (контраст)-г ихээхэн сулруулж, уншигчийн төсөөлөн бодох орон зайг хязгаарлажээ.

б/. “...нэг голыг өгсөн уруудан нүүж...” гэсэн үйл явдлын зураглалыг дээрх гурван орчуулагч бүгдээрээ “*верх и вниз*” (өгсөн уруудан) гэж шууд утгаар нь буулгасан байна. Гэвч монгол ахуйд гол өгсөж уруудах нь зөвхөн хөдөлгөөн биш, зуслан, намаржаа, өвөлжөөний хоорондох “амьдралын тойрог” юм. Твардовский өгүүлбэрийг “*заканчивая свой век*” гэж төгсгөсөн нь найруулгын хувьд тун цэгцтэй сонсогдож байна.

в/. “...энэхүү ертөнцийг эцэслэнэ” гэсэн төгсгөлийн орчуулгад нэг сонирхолтой зүйл ажиглагдаж байна. Их Нацагдорж “ертөнцийг эцэслэнэ” гэж бичсэн нь маш гүн утгатай санагдана. Энэ нь зөвхөн үхэх биш, түүний ертөнц нь тэр гол, тэр худаг дотроо л дуусаж байгааг хэлж буй хэрэг болов уу. Орчуулагчид “*земной век*”, “*земной путь*” гэж буулгасан нь орос хэлний Христийн шашны соёлын нөлөө бүхий “энэ насны амьдрал” (хүний амьдрал түр зуурынх) гэсэн өнгө аясыг оруулчихсан мэт сэтгэгдэл төрөгдөж байна. Гэтэл зохиогч энд “ерөөсөө түүний харах ертөнц нь ийм л явцуу” гэсэн экзистенциал мухардлыг илэрхийлсэн болов уу.

Энэ бүхэнд үндэслэн, бид орчуулгын дараах хувилбарыг санал болгож байна:

“От первых шагов и до седых волос, кочуя то вверх, то вниз по одной лишь реке, кружа вокруг одного лишь колодца, он так и исчерпывает весь свой мир”.

Зохиогчийн “хөлд орохоос аваад, үс цайхыг хүртэл” хэмээх хэллэг нь хүний бүх насаар хязгаарлагдахгүй, нүүдэлчин ахуйн цаг хугацааны “мөнхийн давтамж”-ийг зааж буй хэрэг юм. Гэтэл А.Твардовскийн “С самого детства” хэмээх ерөнхийлөл нь их Нацагдоржийн дүрслэх ур чадварын нэгэн өвөрмөц тал болох “бие махбодын өөрчлөлтөөр нийгмийн зогсонги байдлыг илэрхийлэх” аргыг бүдгэрүүлж, ердийн нэг намтарчилсан өгүүлэмж болгон хувиргажээ. Энэ нь Комиссаровын дурдсан “соёлын мэдээлэл” орчуулгын явцад гээгдэж буйн нэгэн илрэл юм хэмээн үзсэн учраас ийнхүү өөрчлөн найруулсан болно.

Одоо өгүүллэгийн дараагийн өгүүлбэрийн орчуулгуудын тулган шинжилье:

Д.Нацагдорж	Л. Сейфуллина	П. Скосырев	А. Твардовскийн редакторласан хувилбар
Гавж Жамбал хоймор сууж, бурхан ном гэж буруу зөв чалчих ба зайсан Намжил гаднаас ирж хууль ёс гэж худал үнэн ярихыг сонссоор өдөр сарыг улируулна.	Слушая, как на почетном месте сидит габжа Жамбал и болтает о богах и сутрах, и как заходит зайсан Намжил, рассуждая о законах и порядках, старый сын проводит дни и месяцы.	Слушая, как на почетном месте разглагольствует габжа Жамбал, путая правду с вымыслом в божественных книгах, и как зайсан Намжил толкует о законах, мешая истину с ложью, старый сын проводит дни за днями.	Слушая, как на почетном месте габжа Жамбал толкует о божественных книгах, и как зайсан Намжил рассуждает о законах, мешая истину с ложью, старый парень проводит свои дни.

Эдгээр орчуулгыг харьцуулан авч үзвэл дараах байдал ажиглагдаж бана. Үүнд:

а/. Орчуулагчид “габжа”, “зайсан” гэж шууд галиглан оруулсан нь тухайн цаг үеийн Монголын нийгмийн давхаргыг орос уншигчдад шууд мэдрүүлсэн тун зөв шийдэл хэмээн үзүүштэй.

б/. Твардовскийн хувилбарт “Хуучин хүү”-г “старый парень” (хөгшин залуу) гэж буулгасан нь туйлын оновчгүй болжээ. “Хуучин хүү” бол их зохиолчийн өгсөн ерөнхий нэр,

бэлгэдэл болохоос биш “хөгшин залуу” гэсэн утга биш юм. Харин Сейфуллина, Скосырев нар “старый сын” (хуучин хүү) гэсэн нь эх зохиолын гарчиг болон агуулгатайгаа илүү дүйж байна.

в/. “Буруу зөв чалчих”, “худал үнэн ярих” гэсэн давхар утгыг Сейфуллина “*Болтает о богах*” (бурхдын тухай чалчих) гэсэн бөгөөд энэ нь зөвхөн “ярих” гэсэн утгатай. Нацагдоржийн “буруу зөв” (аливааг ялгаж салгахгүй, утгагүй) гэсэн шүүмжлэлт өнгө аясыг орхигдуулсан байна.

г/. Энэ хэсгийг Скосырев “*Путая правду с вымыслом*” (үнэнийг зохиомол зүйлтэй хутгах), “*Мешая истину с ложью*” (үнэн худлыг холих) хэмээсэн нь маш сайн орчуулга хэмээн үзэх үндэстэй. Нацагдоржийн “буруу зөв”, “худал үнэн” гэж хэлж байгаагийн цаад утгыг буюу ард түмнийг төөрөгдүүлж байгааг нь орос хэлний найруулгаар тун чадварлаг гаргасан гэж дүгнэж болохоор байгаа юм.

д/. Харин Твардовский “буруу зөв”-ийг бүрмөсөн гээж, зүгээр л “*толкует о божественных книгах*” (бурхны ном тайлбарлах) гэсэн нь зохиолчийн нийгмээ егөөдсөн “хурц” өнгө аясыг “мөлийлгөж”, шашны ердийн нэг зан үйл мэт болгож хувиргасан гэж үзэж болохоор байна.

е/. “...өдөр сарыг улируулна” (хугацааны урсгал)-ыг Скосырев л “*проводит дни за днями*” (өдрөөс өдөрт) гэж утгаар нь нэлээн дөхүүлсэн боловч Нацагдоржийн “улируулна” (цаг хугацаа үр ашиггүй өнгөрөх) гэсэн динамик утгыг бүрэн гаргаагүй мэт.

Энэ бүгдийг үндэслэн дээрх өгүүлбэрийг бид дараах маягаар орчуулах саналтай байна.
Үүнд:

“Габжа Жамбал, восседая на почетном месте, мелет всякую чушь о богах и сутрах, а зайсан Намжил, заглядывая с улицы, плетет правду-небылицу о законах и порядках — и под эти речи Хуучин хуу⁴³ бездумно коротает свои дни и месяцы”.

Гол дүрийн нэрийг орчуулахдаа Сейфуллина, Скосырев нар “Старый сын” (Хуучин хүү) хэмээн үгчилсэн нь агуулгыг дөхүүлсэн мэт боловч, Твардовскийн “Старый парень” (Хөгшин залуу) гэх хувилбар нь Нацагдоржийн дүрдээ шингээсэн “хуучин нийгмийн үлдэгдэл” хэмээх бэлгэдлийг ахуйн түвшний ердийн нэгэн дүр болгон дордуулжээ хэмээн үзэх үндэстэй. Бидний бодлоор “Хуучин хүү” хэмээх нэр томъёог галиглах маягаар хэвээр үлдээж, тайлбар зүүлт хийх нь Комиссаровын онол дахь “соёлын өвөрмөц онцлогийг хадгалах” зарчимд илүү нийцэх юм.

Бид ийм хувилбарыг яагаад санал болгож байна вэ гэвэл, энэхүү хувилбар нь орчуулгын “хэл шинжлэлийн” болон “соёл судлалын” дүйцэл (equivalence)-ийг нэгэн зэрэг хангахад чиглэгдсэн болно. “Мелет чушь”, “плетет небылицу” зэрэг орос хэлний амьд хэлцийг сонгон авсан нь их зохиолчийн нийгмээ шүүмжилсэн хурц егөөдөл (irony)-ийг “намтарчилсан хүүрнэл” төдийхнөөс салгаж, утга зохиолын шинжлэх ухааны түвшинд “амилуулж” байгаа хэрэг хэмээн үзэж байна. Мөн гол дүрийн нэрийг транскрипцийн аргаар хэвээр үлдээсэн нь түүнийг ердийн нэг “старый парень” бус, монгол ахуйн “соёлын дүр” (cultural icon) болохыг нь баталгаажуулж буй ололт гэж бодно.

Энэ мэтээр өгүүллэгийн бүх өгүүлбэрийг задлан шинжиж, ололттой болон дутагдалтай талын тухайд санаа оноогоо илтгэн, өргөн олон мэргэдээр шүүлгэж болох авч, сэтгүүлийн зай талбар хязгаарлагдмал тул үүгээр товчлов.

ДҮГНЭЛТ

1. Д.Нацагдоржийн бүтээлүүдийг орос хэлнээ буулгасан эхэн үеийн орчуулагчид түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн боловч, нүүдэлчин ахуйн “шалдар булдар”, “ороо бусгаа” зэрэг дүйцэлгүй үгсийг суурин соёл иргэншлийн хэлээр бүрэн илэрхийлэхэд утгын алдагдал гарч байв. Үүнийг хожуу үеийн эрдэмтэн Г.Михайлов, Л.Герасимович нар шинжлэх ухааны үндэстэй залруулж,

⁴³ "Старый сын нового времени" гэсэн утгаар хэрэглэжээ. (Орч.).

“захудалый”, “сумбурна” гэх мэт үгийг сонгон оновчтой хэрэглэж ирсэн нь орчуулгын түүхэн дэх том алхам болжээ.

2. П.Ньюмарк, В.Н.Комиссаров нарын онолоор авч үзвэл, эхэн үеийн орчуулгууд зохиолчийн егөөдлийг “намтарчилсан хүүрнэл” болгон зөөлрүүлж байсан бол Л.Герасимович нарын хожуу үеийн бүтээлүүд эх зохиолын дотоод эрчим, хэлний хэмнэлийг хадгалахыг зорьсон байна. Гэвч бидний санал болгож буй “неказист”, “необузданна”, “палиг” зэрэг хувилбар нь тэдгээр эрдэмтдийн шинжлэх ухаанч ололтыг уран сайхны амьд зураглалтай холбосноор соёлын дамжуулалтыг шинэ шатанд гаргахыг зорьсон оролдлогын төдий зүйл болно.

3. “Хуучин хүү” хэмээх нэр бол соёлын код юм. Иймд гол дүрийн нэрийг “Старый сын”, эсвэл “Старый парень” гэж орчуулсан нь дүрийн нийгэм-түүхэн бэлгэдэл, хэв шинжит чанарыг ахуйн түвшний ердийн нэгэн дүр болгон дордуулжээ. Иймд үндэсний өвөрмөц шинжтэй дүрүүдийг транскрипцийн аргаар хэвээр үлдээх нь соёлын “дархлаа”-г хадгалах хамгийн оновчтой шийдэл хэмээн үзэв.

4. Цаашид монгол уран зохиолыг гадаад хэлнээ хөрвүүлэхдээ зөвхөн хэл шинжлэлийн түвшинд бус, нүүдэлчдийн сэтгэлгээний “эмнэг хангал” мөн чанарыг “безысходная досада”, “вскидывать хвост” гэх мэт соёлын нарийн дүйцлүүдээр баяжуулан, уншигчийн тархинд “өнгө биш, үнэр амт”-ыг буулгах нь чухал байна.

Abstract:

Title: A Comparative Analysis of Early and Late Russian Translations of D. Natsagdorj's Short Story "Khuuchin Khuu" (The Old Son)

This critical essay aims to conduct a comparative analysis of various Russian translations of the celebrated short story "Khuuchin Khuu" by D. Natsagdorj, a pioneer of modern Mongolian literature. By examining both early and late 20th-century translations, the study evaluates their semantic accuracy, stylistic alignment, and overall equivalence to the source text. The primary objective is to offer a scholarly perspective on how the linguistic nuances and cultural context of the original work are rendered in Russian.

It is important to emphasize that this critique does not intend to diminish the historical value of these translations. Rather, it seeks to highlight the immense responsibility involved in translating the rich poetic melody of the Mongolian language and its unique nomadic cultural heritage. The analysis concludes that conveying the profound aesthetic and cultural essence of such works into another language is a formidable task, which, in certain instances, borders on the impossible.

НОМ ЗҮЙ

Герасимович, Л. К. (1965). *Литература Монгольской Народной Республики 1921–1964 гг.* Издательство Ленинградского университета.

Комиссаров, В. Н. (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Высшая школа.

Михайлов, Г. И. (1964). *Монгольская литература*. Наука.

Нацагдорж, Д. (1930). *Хуучин хүү*. (Гар бичмэл болон түүвэр зохиолууд).

Нацагдорж, Д. (1956). *Избранное* (Л. Сейфуллина, П. Скосырев, пер.; А. Твардовский, ред.). Гослитиздат.

Сейфуллина, Л. Н. (1936). *Старший сын*. В кн.: *Современная монгольская литература*. Художественная литература.

Скосырев, П. Н. (1947). *Монгольская литература*. Советский писатель.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.